РОЛЬ ПРОТОКОЛІВ У ДОКАЗУВАННІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ТУНІЙ Віталій Григорович - адвокат

УДК 343.14
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.59

У статті досліджено роль протоколів слідчих (розшукових) дій у системі доказування та їх значення для забезпечення належного кримінального процесу. Обґрунтовано, що протоколи слідчих (розшукових) дій займають центральне місце серед процесуальних джерел доказів, оскільки саме через них здійснюється письмова фіксація перебігу, змісту та результатів дій, спрямованих на здобуття доказової інформації у кримінальному провадженні. Підкреслено, що протокол виступає універсальною формою документального закріплення отриманих доказів, надаючи їм належного процесуального статусу та забезпечуючи можливість їх подальшого дослідження й оцінки судом.

Акцентовано увагу на тому, що різні види протоколів слідчих (розшукових) дій, зокрема протоколи допиту, обшуку, огляду місця події, слідчого експерименту та інших процесуальних дій, відображають специфічні види фактичних даних, які мають значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Детальний і послідовний виклад дій слідчого, дізнавача чи детектива, участі інших осіб, а також умов проведення відповідної процесуальної дії забезпечує можливість відтворення її ходу, перевірки достовірності отриманої інформації та контролю за дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства.

Доведено, що у практиці кримінального судочинства протоколи слідчих (розшукових) дій у більшості випадків виступають первинними джерелами доказів, до яких звертаються сторони кримінального провадження під час судового розгляду для обґрунтування своїх позицій. Зміст і належне оформлення таких протоколів безпосередньо впливають на оцінку доказів судом з точки зору їх допустимості, належності, достовірності та достатності, а отже – на законність і обґрунтованість процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Ключові слова: протокол, доказування, криміналістика, процес, судочинство, допустимість, достовірність, належність.

Постановка проблеми

Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від якості доказування, ключовим елементом якого є належна процесуальна фіксація результатів слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. У цій системі особливе місце посідають протоколи, які забезпечують документальне закріплення фактичних даних, отриманих у ході досудового розслідування, та надають їм статусу джерел доказів. Водночас практика застосування кримінального процесуального законодавства України свідчить про наявність численних проблем, пов'язаних із формальним підходом до складання протоколів, порушенням вимог щодо їх форми, змісту та порядку оформлення, що нерідко призводить до визнання відповідних доказів недопустимими. У зазначених умовах виникає об'єктивна потреба в комплексному науковому осмисленні місця протоколів слідчих (розшукових) дій у системі доказування, уточненні їх функціонально-

го призначення та виробленні теоретично обґрунтованих і практично орієнтованих підходів до удосконалення процесуальної регламентації й практики їх складання та використання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Проблематика протоколів слідчих (розшукових) дій, їх поняття, змісту, функціонального призначення та правової природи тривалий час перебуває в полі зору наукових досліджень у межах кримінального процесуального права та криміналістики. Окремі аспекти процесуальної форми, доказування, фіксації перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій розглядалися у працях таких учених, як Ю. М. Грошевий, В. Т. Маляренко, В. І. Тертишник, М. Є. Шумило, І. В. Гловюк, О. М. Капліна, С. М. Смоков, О. В. Баулін, А. В. Письменний, Р. М. Коваль, Д. Б. Сергєєва, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров та інших. У наукових працях зазначених авторів висвітлюються питання сутності процесуальних документів у кримінальному провадженні, вимоги до їх форми й змісту, значення протоколювання для забезпечення допустимості та достовірності доказів, а також роль протоколів у реалізації засад законності, змагальності та забезпечення прав учасників кримінального процесу. Разом із тим аналіз наявних досліджень свідчить, що попри значний науковий доробок, у вітчизняній доктрині досі не сформовано єдиного підходу до визначення правової природи протоколів слідчих (розшукових) дій, їх співвідношення з іншими процесуальними документами та ролі як самостійного джерела доказів.

Виклад основного матеріалу

Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [5]. Актуальність наукового дослідження протоколів слідчих (розшукових) дій, підсилюється не лише через важливість виконання зазначених завдань та правильного оформлення таких документів, а й у зв'язку з постійними змінами в умовах правозастосування та потребою в удосконаленні основних форм фіксації слідчих (розшукових) дій, щоб забезпечити високі стандарти правосуддя [1].

У ході розслідування кримінального правопорушення слідчий, дізнавач отримує різну інформацію з різних джерел і за допомогою різних засобів. Попри це, більшість юридично значимих рішень слідчий, дізнавач, прокурор приймає, ґрунтуючись лише на доказах, тобто відомостях, засвідчених та закріплених у встановленому законом порядку. З урахуванням предмета дослідження виникає необхідність розгляду таких основних категорій кримінального процесу, як виявлення, збирання та джерела доказів, а також засоби доказування у контексті проблематики ролі протоколів у доказуванні та кримінальному процесі.

М. Є. Шумило зазначає, що, на жаль, у чималій частині сучасних наукових і навчальних джерел поняття доказу описується не як інтегральна юридична цілісність, а лише як одна із її можливих предметних аспектизацій, як одна з багатьох граней феномену доказів (як факт, як інформація, відомості тощо). Такий підхід в методологічному плані видається непродуктивним, бо штучно звужує рамки бачення проблеми, обмежуючи її, наприклад, питаннями змісту, форми і способу отримання процесуальних джерел відомостей про факти, дозволяючи вирішення питання про їхню допустимість. Але в цьому разі зостаються немовби «в тіні» психологічні, гносеологічні, логічні, лінгвістичні складові феномену кримінально-судових доказів [13, с. 96].

Проблематичність отримання доказів, у тому числі й за результатами застосуван-

ня засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, обумовлена тим, що деякі науковці та практики намагаються відділити фактичні дані від процесуальних джерел доказів, надавши їм самостійного значення, що не відповідає гносеологічній і правовій природі доказів у кримінальному процесі як засобу кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Єдність змісту та форми доказів означає, що фактичні дані як зміст доказу існують не інакше, як у вигляді (або у формі) показань, документів, висновків експерта та речових доказів. При цьому зазначимо, що у разі визнання отриманих фактичних даних, закріплених відповідно до встановленої процесуальної форми й перевірених і оцінених з точки зору належності, допустимості та достатності, доказом уповноваженим суб'єктом кримінального провадження, джерела доказів набувають значення також і процесуальних джерел доказів, і видів доказів, і видів засобів кримінального процесуального доказування.

Виявлення доказів – це їх пошук, встановлення, фіксація, звернення уваги на ті чи інші фактичні дані, що в майбутньому можуть мати доказове значення. Це початкова та необхідна стадія щодо їх збирання. Зібрати можна тільки те, що виявлено, стало відомо слідчому, прокурору. На даній стадії збирання доказів вони фактично мають справу не з доказом, а з фактичними даними, які за їх припущенням ще тільки можуть стати доказами, тобто, з відбитками події, але ще не мають процесуального статусу доказів. Саме тому виявлення таких фактичних даних вимагає їх оцінки як майбутніх доказів. Причому ця оцінка носить суто попередній характер, бо про доказове значення виявлених даних можна судити лише після їх дослідження. Натомість, фіксація доказів – це закріплення, тобто, відображення фактичних даних у встановленому законом порядку, що тільки дозволяє лише після цього вважати їх доказами у кримінальному провадженні. З гносеологічної точки зору, фіксація доказів являє собою відображення із попередньо наданої оцінки їх змісту. Результат відображення повинен надавати максимально повне уявлення про об'єкт, що відображається, адекватно передавати ті його властивості та ознаки, які роблять його доказом. Повнота відображення залежить від умов і засобів відображення. Однак оскільки в даному випадку відображення являє собою цілеспрямований процес, то його повнота залежить, крім зазначених об'єктивних чинників, ще й від тих цілей, які переслідує особа, яка здійснює процес відображення. Тому відображення при фіксації носить виборчий характер: відображається лише як і в якому обсязі, що вважає за необхідне особа, яка проводить фіксацію. Інформаційна сутність фіксації доказів повинна полягати у тому, що зокрема: проводиться перекодування доказової інформації, яка міститься в її матеріальному носії, перенесення її на засіб доказування; забезпечується збереження доказової інформації для неодноразового її використання у процесі доказування; завдяки збереженню зафіксованої порції інформації забезпечується її накопичення до меж, що висловлює повне встановлення предмета доказування, тобто, до моменту доведеності всіх обставин, що входять до предмета доказування; отримує своє матеріальне вираження відбір інформації про подію: фіксується не вся інформація, яка надходить до суб'єкта доказування, а лише відноситься до предмета доказування (належна інформація), що допускається законом (допустима інформація) і суттєва з точки зору предмета доказування; відображається не тільки доказова інформація, але й інформація про шляхи, способи і засоби її отримання як необхідна умова її допустимості у кримінальному провадженні. Але фіксація доказів, крім засвідчення фактів, передбачає подальшу перевірку фактичних даних [7, с. 85].

У процесі перевірки створюються необхідні умови для поглибленого пізнання обставин кримінального правопорушення та забезпечення можливості оцінки сукупності доказів у межах кримінального провадження. Сам процес перевірки доказів умовно поділяється на два взаємопов'язані напрями: практичні (слідчі) дії, спрямовані на виявлення нових доказів, та логічні операції (аналіз і синтез), що використовуються для дослідження вже наявного доказового мате-

ріалу [12, с. 67]. Зазначене дає можливість охарактеризувати збирання й перевірку доказів як певні етапи формування фактичної основи процесу доказування. Це застосовується під час складання процесуальних документів, де встановлюються основні обставини за допомогою логічного використання доказів, що мають значення для провадження, а також обґрунтування й мотивування процесуальних рішень, що є наслідком установлених і досліджених обставин. За своєю суттю доказування є ретроспективним явищем, оскільки слідчий, прокурор мають в якості об'єкта пізнання подію, яка мала місце в минулому. При чому під «подією» слід розуміти не тільки суспільно-небезпечне діяння, але й певні передумови (обставини).

Однак, сьогодні у кримінально-процесуальній літературі існують різні підходи як щодо визначення поняття доказування, так і щодо здійснення такої діяльності, зокрема, за допомогою протоколів слідчих (розшукових) дій як джерел доказів. На думку Ю. М. Грошевого доказування – це передбачена законом діяльність суб'єктів кримінального процесу по збиранню (формуванню), перевірці й оцінці доказів та їхніх процесуальних джерел, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень і наведення аргументів для їх обґрунтування (мотивації) [3, с. 12]. У більшості наукових джерел справедливо відзначається, що метою кримінально-процесуального доказування є встановлення об'єктивної істини. Проблема істини в кримінальному процесі виступає як окремий випадок застосування положень теорії пізнання до однієї з багатьох різновидів пізнавальної діяльності людини. У кримінальному судочинстві процес пізнання центрується на встановленні фактичних обставин кримінального провадження [3, с. 12]. Знайти істину в кримінальному проваджені – значить виконати одне з завдань кримінального процесу, тобто розкрити кримінальне правопорушення, що є необхідною передумовою успішного здійснення правосуддя [3, с. 12–13].

Сукупність відповідних фактів (подій) і обставин об'єктивної дійсності, які з достатньою повнотою і достовірністю необхідно встановити для правильного вирішення кримінального провадження утворює предмет доказування. Хоча, серед вчених-процесуалістів теж існує чимало підходів щодо визначення цього поняття. В. В. Вапнярчук, трактує його як коло закріплених у законі обставин, які повинні бути встановлені чи спростовані під час доказування в конкретному кримінальному провадженні [2, с. 238].

Відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [5].

Перелічені обставини містять узагальнюючий й орієнтуючий характер, а тому в теорії доказів отримали назву загального предмета доказування на всіх стадіях кримінального провадження [6, с. 241]. Так, зі

змісту ст. 91 КПК України вбачається, що за законодавчим визначенням суб'єкт доказування зобов'язаний, насамперед, встановити подію кримінального правопорушення. Як слушно наголошує М. Є. Шумило, кожен злочин – подія, але не кожна подія – злочин. Подія злочину розуміється як елемент об'єктивної сторони складу злочину, що відбувся у певному часі, місці та певним способом. Перелік таких ознак визначається відповідною нормою кримінального закону, що визнає злочином конкретне суспільно небезпечне діяння, та іншими нормами КК України, наприклад, про співучасть, повторність тощо. У конкретних випадках при встановленні події злочину кваліфікуючого значення набуває також встановлення певних об'єктивних ознак вчинення злочину організованою групою, за попередньою змовою групою осіб або повторно тощо [6, с. 242].

Узагальнюючи думки науковців, а також законодавчі положення доцільно констатувати, що предмет доказування у кримінальному провадженні – це сукупність юридично значущих обставин (фактів), що підлягають встановленню з метою ухвалення законного кримінального процесуального рішення. Структурно предмет доказування охоплює головні факти, які безпосередньо утворюють зміст кримінально-правового обвинувачення (наприклад, подія кримінального правопорушення), а також другорядні (допоміжні) факти, що підтверджують або спростовують головні факти, забезпечують їх пояснення, уточнення чи інтерпретацію (зокрема, обставини які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують покарання тощо). У процесі доказування саме ця система фактів визначає зміст і межі кримінального провадження, а кожен із них має бути підтверджений належними, допустимими та достовірними доказами.

Результати проведеного аналізу юридичної літератури дають підстави для висновку, що такі категорії як «допустимість», «належність» та «достовірність» розглядаються майже кожним автором, який у своїй роботі торкається питань теорії кримінального процесуального доказування. Особливої актуальності ці питання набули у зв'язку з нормативною регламентацією у КПК України 2012 р. правил належності доказів (ст. 85), допустимості доказів (ст.ст. 86-90), що стало предметом уваги низки дисертаційних досліджень вітчизняних правників [10; 11] Спільним серед вчених є те, що більшість із них іменують категорії «допустимість», «належність» та «достовірність» властивостями доказів, водночас лише окремі дослідники використовують їх при визначенні поняття доказів у кримінальному процесі. Причиною цього є той факт, що більшість фахівців теорії кримінального процесуального доказування розрізняють такі терміни як «властивості доказів» та «ознаки».

Враховуючи вищевикладене, роль протоколів слідчих (розшукових) дій у доказуванні полягає у встановленні обставин, що складають головний та доказові факти у кримінальному провадженні. Тільки у такому взаємозв'язку протоколи можуть розглядатись як джерело доказів, що закріплено в ч. 2 ст. 99 КПК України. Згідно з цією нормою, процесуальні документи, виступають матеріальними носіями інформації, яка може бути використана для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [5]. Тобто, протоколи слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій виконують функцію закріплення отриманих доказів і забезпечують їхню юридичну силу. Оскільки в кримінальному процесі особлива увага приділяється достовірності та допустимості доказів, протоколи як документи мають відповідати ряду вимог. Ці вимоги регламентовані нормами КПК України і включають, зокрема, точність відображення ходу та результатів слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії, належне оформлення та обов'язкове підписання всіма учасниками [8, с. 60].

Як джерело доказів, протоколи мають низку унікальних особливостей. По-перше, вони містять первинну інформацію про обставини, виявлені під час слідчих або судових дій, що забезпечує їхню високу доказову цінність. По-друге, протоколи включають додатки, такі як фотографії, відеозаписи, схеми чи інші матеріали, які наочно під-

тверджують зафіксовані у них факти. Це дає можливість сторонам кримінального провадження та суду перевірити достовірність викладеної інформації [4, с. 74]. Вказане свідчить про багатогранну роль протоколів у процесі доказування. З одного боку, вони виступають як свідчення певних дій або подій, які мали місце в кримінальному провадженні. З іншого – є юридичним засобом, що забезпечує прозорість і контроль за дотриманням норм кримінального процесуального права [5].

Отже, відповідно до положень КПК України, протоколи складаються під час проведення різних слідчих (розшукових), НСРД. Їхнє призначення полягає не лише у фіксації фактів, але й у підтвердженні дотримання процесуальних норм, захисті прав учасників кримінального провадження та забезпеченні об'єктивності розслідування. Водночас, як вже було зазначено, протоколи оформлюються й за результатами проведення процесуальних дій. Зокрема, у випадках затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ст. 208 КПК України), складання протоколу документально підтверджує факт затримання, правові підстави для цього та обставини, за яких це сталося. До того ж протоколи відіграють важливу роль на етапі судового розгляду. Наприклад, під час огляду судом речових доказів, якщо їх неможливо доставити до зали судового засідання, чи під час огляду місця, де сталися важливі для справи події, протоколи документують усі обставини, за яких проводилися ці дії (ст. 357 і 361 КПК України). Таким чином, протоколи забезпечують точне відображення обставин і фактів, що мають значення для кримінального провадження [5].

Висновки

Встановлено, що протоколи слідчих (розшукових) дій відіграють ключову роль у доказуванні в межах кримінального процесу, оскільки вони є основною процесуальною формою фіксації обставин, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Саме через протокол слідчої (розшукової), або іншої процесуальної дії реалізується процесуальна функція закріплення доказової інформації, що забезпечує її допустимість, належність та достовірність відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України. У структурі кримінального провадження протокол виконує подвійну функцію: з одного боку, це джерело доказів, яке підтверджує факт, спосіб та результати слідчої (розшукової) дії; з іншого – це механізм процесуального контролю, що дозволяє перевірити законність дій сторін та захистити права й свободи учасників провадження. Належним чином складений протокол слугує також гарантією дотримання принципу змагальності, презумпції невинуватості та верховенства права. У зв'язку з чим, констатовано, що роль протоколів у кримінальному процесі полягає не лише в документальному відображенні дій, а й у забезпеченні належності доказового процесу як такого, що вимагає особливої уваги до якості складання протоколів та дотримання процесуальних стандартів.

Література

1. Бісюк О. С., Федорчук К. Т. Особливості використання протоколів слідчих (розшукових) дій як джерел доказів у кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 2. С. 947–953.

2. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–248.

3. Грошевой Ю. М., С. М. Стахівський. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. 272 с.

4. Задорожний С. М. Доказування у кримінальному процесі України: Підручник. Київ: Кондор, 2017. 250 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів : наук.-практ. посіб. / авт. кол. : Андрєєв Р. Г., Блажівський Є. М.,

Гошовський М. І. та ін. Київ: Алерта, 2012. 736 с.

7. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. Харків: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.

8. Лисенко О. А. Теорія доказів у кримінальному процесі: монографія. Київ: Видавничий Дім «Професіонал», 2017. 340 с.

9. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма, права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 2. С. 1–14.

10. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.

11. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.

12. Шевченко О. М. Протоколи слідчих дій як джерело доказів у кримінальному процесі: монографія. Львів: ЛНУ, 2016. 300 с.

13. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України : спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.

THE ROLE OF PROTOCOLS IN EVIDENCE AND CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the role of protocols of investigative (search) actions in the system of evidence and their importance for ensuring proper criminal proceedings. It is substantiated that protocols of investigative (search) actions occupy a central place among procedural sources of evidence, since it is through them that the written recording of the course, content and results of actions aimed at obtaining evidentiary information in criminal proceedings is carried out. It is emphasized that the protocol acts as a universal form of documentary consolidation of the obtained evidence, giving it the appropriate procedural status and ensuring the possibility of their further study and assessment by the court.

Attention is focused on the fact that various types of protocols of investigative (search) actions, in particular protocols of interrogation, search, inspection of the scene of the incident, investigative experiment and other procedural actions, reflect specific types of factual data that are important for establishing the circumstances of the commission of a criminal offense. A detailed and consistent description of the actions of the investigator, investigator or detective, the participation of other persons, as well as the conditions for conducting the relevant procedural action provides the possibility of reproducing its course, checking the reliability of the information received and monitoring compliance with the requirements of criminal procedural legislation.

It has been proven that in the practice of criminal proceedings, the protocols of investigative (search) actions in most cases act as primary sources of evidence, which the parties to criminal proceedings turn to during the trial to substantiate their positions. The content and proper preparation of such protocols directly affect the assessment of evidence by the court in terms of its admissibility, relevance, reliability and sufficiency, and therefore - on the legality and validity of procedural decisions in criminal proceedings.

Keywords: protocol, evidence, forensics, process, legal proceedings, admissibility, reliability, relevance.